

A XIII. századi magyarországi vallásosság két forrása
 (Árpád-házi Szent Margit legrégebbi legendája és szentté avatási pere:
 Boldog Margit élettörténete, Vizsgálat Margit szűznek életéről,
 magatartásáról és csodatetteiről)

„A magyar szentek tetteinek és csodáinak emlékét többnyire csupán a magyarországi irodalmi hagyomány őrizte meg és örökítette tovább, kultuszuk is legfeljebb a szomszédos népek körében vert – szerény mértékben – gyökeret. Mindössze két kivétel akad: Erzsébeté és Margité; ők ketten nemzetközi karriert futottak be.” E szavakkal indította Klaniczay Tibor *A Margit-legendák történetének revíziója* című jelentős tanulmányát, amelynek szomorú vonatkozása volt, hogy a tanulmány sajtó alá rendezését és kiadását már fiának, Klaniczay Gábornak kellett elvégeznie, aki kötetük (*Szent Margit legendái és stigmái*, Bp., Argumentum Kiadó, 1994, Irodalomtörténeti füzetek, 137. sz.) elé írt visszaemlékező soraiban megindító szavakkal idézte fel a közös érdeklődés, a közös munka örömeit. A kettejük többéves, több évtizedes vizsgálgódásait átható, mozgató szellemi izgalmak azonban mások munkáiból is kiérződnek, főként azokéból, akik a középkor magyar szentjeivel kerülnek kutatói kapcsolatba. Szentjeink pedig szép számmal vannak, már az államalapítástól és a kereszténység felvételeitől kezdődően, így a velük kapcsolatos tudományos tennivalók, következtetésekpen szellemi izgalmak sem látszanak szűnni.

Különösen igaz ez Árpád-házi Szent Margitra, aki a XIII. században, a keresztény világnak a IV. század után eme másik nagy szent- és legendatermő korszakában már gyermekként kitűnt életszentségével, és akinek az ámulat mellett olykor ugyanolyan mértékű viszolygást is kiváltó alakja a kortársaktól – Gárdonyi Gézá, Kodolányi Jánoson, Veres Péteren át másokig – íróink, költőink közül is sokakat foglalkoztatott.

A hagyomány szerint a hazájáért gesztelő áldozatként felajánlott és a vezeklő életmódot vállaló Domonkos-rendi apácává lett királylány olyan korban követte a szegénység, tisztaság és engedelmesség általános rendi parancsait, amely a lelkiségnek sok szempontból új útjait kezdte járni. A század szenteszményének, a domonkos lelkiségnek a vonásai a dominikánus női vallási ideált megtestesítő Margit alakja körül korán meginduló legendaképződés latin, magyar és német nyelvű alkotásaiban egyaránt jól tükröződnek. Ezek számának növekedése pedig – ahogy kutatóink közül többen is megállapították – a középkori magyar irodalomtörténet egyik legbonyolultabb kérdését: a Margit-legendák genezisét eredményezte. Mivel a királylány halála után testvére, V. István kezdeményezésére szinte azonnal megindult szentté avatási eljárása is, az első – elveszett – jegyzőkönyv után a második anyagát (Protocollum II, 1276) is hozzá kell kapcsolnunk a szaporodó számú legendák vizsgálatához.

Az *Árpád-házi Szent Margit legrégebbi legendája és szentté avatási pere* című kiadvány a címében is említett két dokumentumot: a legrégebbi, valószínűleg 1271 és 1275 között készült latin nyelvű legendát és a szentté avatási per vizsgálódásai során, 1276 júliusa és októbere között meghallgatott tanúk vallomásainak jegyzőkönyvét közli magyar fordításban; az előbbi Bellus Ibolya, az utóbbi Szabó Zsuzsanna munkája.

A legrégebbi életírásnak és a szentté avatási per anyagának egy kötetben való kiadása teljes mértékben indokolt, egyrészt, mert ezek voltak az alapjai a későbbi le-

gendafejlődésnek, szűkebben az úgynevezett Marcellus-típusú legendáknak, másrészt, mert már a kezdet kezdetén közös cél kapcsolta össze őket: Margit szentségének hivatalos elismertetését, kanonizációját kívánták elősegíteni.

A kiterbélyesedett „Margit-filológiában” rendet teremteni próbáló Klaniczay Tibor által *legenda vetusnak* nevezett legrégebbi *vita* keletkezésével kapcsolatban elfogadottnak látszik, hogy ez nem sokkal Margit halála után született „*magis visa, quam audita*”, vagyis olyanvalaki által, aki ismerhette Margitot, illetve több mindent azoktól hallhatott, akik őt ismerték. A hagyományos álláspontot, mely szerint ez a személy Marcellus domonkos provinciális, Margit jó ismerője, lelkiatyja és gyóntatója – akit ugyan a legendát 1936-ban egy bolognai kódexben felfedező Bölle Kornél még csupán *frater seniornak* mert nevezni – a legújabb kutatások is megerősíteni látszanak. A Domonkos-rend és a királyi udvar szoros kapcsolatát is reprezentáló alakja ugyanúgy kapcsolódik a rend magyarországi dinamikus fejlődéséhez, mint Margit neveléséhez.

Marcellus tollát még a Margit „szentsége iránti áhítat” vezette, a megörökítés pusztá szándéka mellett pedig az élettörténet, az érdekem, a csodák ismertté tételének a törekvése is megfogalmazódik a legenda kezdő soraiban. A szándék eredményezi aztán azt a tárgyilagosságra törekvő, elsősorban kronológiai rendet követő, ugyanakkor a jellemzésre is súlyt helyező írásmódot, amely még távol áll a XIV. században kialakuló, a devóciót szolgáló, elősegítő vagy misztikus vonásokat mutató legendaváltozatoktól.

Bellus Ibolya nem elsőként vállalkozott a legrégebbi életírás lefordítására: a szöveg magyarul először Ballér Piroska munkájaként – szintén Bölle Kornél latin szövegkiadása alapján – 1984-ben látott napvilágot *A magyar középkor irodalma* című antológiában (Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, Magyar remekírók). V. Kovács Sándor, a kötet szövegeinek válogatója és gondozója már akkor tovább nem halogatható feladatként említette a Marcellus-féle őslégenda és a szentté avatási per jegyzőkönyvének lefordítását. Ez utóbbiról megjegyezte, hogy a kötet számára ugyancsak elkészült, de terjedelme miatt nem kerülhetett be a gyűjteménybe. Az akkor és a most elkészült jegyzőkönyv-fordítás kapcsolatáról semmilyen utalást nem találni a jelen kötetben, sőt mind az előszóból, mind a szakirodalmi jegyzékből hiányzik a legenda 1984-es fordításának említése. (Erről egyébként az *ÚMIL Margit-legendák* címszavának írói is megfeledeztek.)

A szentté avatási per anyaga – mint említettük – szervesen kapcsolódik a legrégebbi legendához, együtt szolgálva vele a kanonizációt. Margit tipikus legendahős, akinek nemcsak egész élete, hanem a halála után személyéhez kapcsolódó események is a kiválasztó Isten dicsőségének szolgálatára voltak hivatottak. A Margit halála utáni csodák kivizsgálását a római kúria korán elrendelte: az első tanúkihallgatások 1272 és 1274 között zajlottak, ezek anyaga azonban elveszett. Az eljárás 1276-ban folytatódott, a ránk maradt második protocollum 110 tanú vallomását rögzítette, amelyekből kibontakozik a kultusz kezdete is (bár tudjuk, hogy az eljárás 1276-ban félbeszakadt, és Margit boldogként való tiszteletének 1789-es engedélyezése után a szentté avatásra csak 1943-ban került sor). A kanonizációs vizsgálatok során felvett tanúvallomások szövegeinek a kihallgatási jegyzőkönyv jellegéből adódóan megvannak a maga – a magyar fordítás által is jól érzékeltetett – sztereotip fordulatai.

Szabó Zsuzsanna fordításában első ízben jelenik meg a latin peranyag, amelyet Fraknoi Vilmos a múlt században talált meg és tett közzé, és amely végül is a na-

gyobb részben magyar nyelven folyó tanúvallomások latin fordítása volt (*Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis*, I. Bp., 1896), s ezáltal szélesebb körben válik hozzáférhetővé ez a sok tekintetben még a legendánál is érdekesebb anyag.

A két fordítást tartalmazó kiadvány a szélesebb olvasóközönséggel kívánja megismertetni a dokumentumokat, ily módon nélkülözi a tudományos szövegkiadás „kellékeit”, viszont teljes mértékben szolgálja a népszerűsítő célt. Klaniczay Gábor, a kötet szaklektora rövid előszóban hívja fel a figyelmet a szövegeknek a kanonizációs szerepen túli kivételes történelmi értékére, a fontos egyháztörténelmi vonatkozásokra: a kettő együtt a legrészletesebb híradás a középkori magyar kereszténységről. A közétett dokumentumok európai viszonylatban is jeles történelmi források, hiszen egyfelől „a ciszterci, a ferences és a Domonkos-rend által felkarolt női szentség eszményét hirdetik” (7.), másfelől a szentté avatás újfajta, ezekben az évtizedekben kialakuló gyakorlatát mutatják.

Szent Margit alakjával kapcsolatban arra is rávilágít, hogy jellegzetesen középkori fejleményként alakul ki egy új szenttípus: az uralkodóké és családtagjaiké, s e típus történelmi alakulásában éppen a XIII. század hoz alapvető változást azzal, hogy a szentté avatás jogát ettől kezdve csak a Szentszék gyakorolhatja.

Klaniczay Gábor a dokumentumok történetét röviden ismerteti, viszont nem mélyed bele a Margit-legendák eredetének, egymáshoz való viszonyának taglalásába, holott talán éppen a kiadás népszerűsítő szándéka miatt nem lett volna haszontalan a *legenda vetus* és a *második protocollum* jelentőségét a későbbi legendaképződés szempontjából részletesebben bemutatni. (A további tájékozódásban egyébként hasznos bibliográfia segíti az olvasót.)

A Bellus Ibolya által összeállított jegyzetanyag a kor eseményeiben és a szentek, legendák világában kevésbé járatos vagy teljesen járatlan olvasó tájékozódását szolgálja, illetve segíti a két szövegben való előre-hátra mozgást: a legenda egyes részleteinél utal a kihallgatási jegyzőkönyv eseményeire és szereplőire, a peranyag esetében pedig az egyes jegyzőkönyvek kapcsolódási pontjaira hívja fel a figyelmet. A kiadvány végén közölt jegyzetszótár a szövegben előforduló egyházi, egyháztörténelmi vagy más, a szerzetesi élethez kapcsolódó ismert vagy kevésbé ismert kifejezéseket közli betűrendben.

A Balassi Kiadó hiánypótló kötete kapcsán felvetődik a kérdés: mi az, amit a magyar legendairódalommal foglalkozó szakma eredményként könyvelhet el, és mi az, amivel adós maradt. Kétségkívül jelentős eredmények születtek az elmúlt száz év során az egyes szövegek kiadása terén, és ugyancsak szép számmal jelentek meg a Szent István és Szent László alakjához kapcsolódó, fontos kutatásokat reprezentáló tanulmányok, kötetek nemcsak az irodalomtudomány, hanem a társadalomtudományok területén is. Más Árpád-házi szentjeink is az érdeklődés középpontjában álltak/állnak, elsősorban természetesen Margit.

Hiányként említhetjük viszont, hogy még nem született meg a középkori magyar szent- vagy legendairódat *együttesen* reprezentáló kritikai kiadás, amelyben természetesen a fenti szövegeknek, illetve azok fordításának is helye lehetne. A fontos eredmények ellenére is adós még a szakma a legendáinkban előforduló hagiográfiai toposzok alaposabb vizsgálatával, s a misztikus vonások, illetve a keresztény misztikus irodalom hatásának a kutatásával. Izgalmas feladat lenne például az éppen napjainkban egyre többek által felfedezett, a középkori teológiai gondolkodást sok szem-

pontból meghatározó Pseudo-Dionysios Areopagites műveinek bizonyos legendáinkra gyakorolt hatását megvilágítani. A genetikus kapcsolatok kutatása mellett, amelyek a filológiai problémák számát szaporítják, ugyancsak kisebb mértékben került sor a tipológiai egyezések, a műfaji kérdések elemzésére – az újabb irodalomelméleti irányzatok használható szempontjainak az alkalmazásáról nem is szólva.

„Mennyi kibogozni való szál” – mondja más vonatkozásban Klaniczay Gábor, említett 1994-es előszavában. Bellus Ibolya, Szabó Zsuzsanna és ő maga éppen az ezek bogozgatásával együtt járó, említett szellemi izgalmból, örömeiből próbáltak – úgy vélem, sikerrel – átadni valamennyit a magyar múlt és magyar keresztény kultúra iránt érdeklődő olvasóknak.

(Budapest, Balassi Kiadó, 1999, 328 l. Fordította: Bellus Ibolya és Szabó Zsuzsanna, jegyzetek: Bellus Ibolya)

D. TÓTH JUDIT

Siralmas jajt érdemlő játék

Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi-mozgalomról

Szerkesztette: Hargittay Emil

Új ismereteket nyújtó s eddig ismeretlen szöveget közreadó kötet látott napvilágot a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Intézetének gondozásában, s ez a XVII. század végének politikai, publicisztikai képét hivatott árnyalni, új színekkel gazdagítani. A Wesselényi-felkelésről ez idáig megjelentetett korabeli tudósítások a mozgalom nemzetközi visszhangját érzékeltették: a számos európai nyelven kiadott – angol, német, francia, olasz, flamand, spanyol, s legfőképpen latin nyelvű – híradások Nyugat-Európát tájékoztatták a magyarországi eseményekről. A magyar főnemesi felkelésről a Habsburg-udvar által megkonstruált, de az újkori Európa politikai közgondolkodásába szervesen illeszkedő kép hazai irodalmi vetületéről eddig még nem rendelkezünk magyar nyelven publikált forrással. Pedig már 1876-ban utalt Pauler Gyula arra az OSZK állományában megtalálható kéziratos munkára, amely most először jelent meg nyomtatásban.

A *Siralmas jajt érdemlő játék* (továbbiakban *Siralmas játék*) című kéziratos kötet a Wesselényi-felkelésről, vezetőinek kivégzéséről szól, közel kilencven lap terjedelemben. A kézirat filológiai, szerkezeti elemzését elvégző Bajáki Rita kimutatta, hogy az eredeti kötet 1672 körül készülhetett, főként egy kölni latin történeti munka (Brewer, *Historica enarratio*, Köln, 1672) fordítása és átdolgozása nyomán, a róla készült másolat – amely a jelenlegi kiadás tárgya – jó száz évvel későbbi keltezésű. A magyar szövegben a narrációs és leveleket tartalmazó részek egymást váltják, hangulatilag is erősítik az elmondottakat. Megfigyelhető egyfajta kevertség a kötetben: a magyar nyelvű befogadók számára készült irat az események megrázó erejű kommentálása mellett (ebben különbözik a külföldi publikációk tényközlő jellegétől) megtartja a latin eredetinek a német közönség számára a történetbe beleszótt magyarellenes szófordulatait is. A szöveg betűhív közlése ugyanakkor fogódzót kínál a nyelvészeti továbbgondolásra (egy vagy több másoló munkája-e a mű, protestáns vagy katolikus szerzőt sejtethetünk-e mögötte), a bevezető tanulmány jegyzetapparátusában egybe-